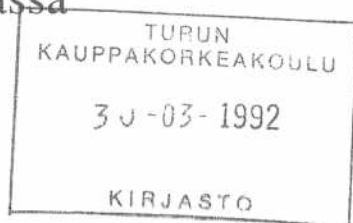

Vallankumous Itä-Euroopassa

Maaliskuussa 1985 Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeriksi valittiin *Mihail Gorbatshev*. Hän käynnisti välittömästi uudistusohjelman, *perestroikan*, jonka tarkoituksena oli kalkkeutuneen neuvostotalouden nykyaikaistaminen ja tehostaminen talousjärjestelmän socialistisiin perusteisiin kajoamatta. Gorbatshev katsoi *perestroikan* edellyttävän myös *glasnostia*, aikaisempaa suurempaa vapautta keskustella yhteiskunnallisista epäkohdista.

Perestroika ja *glasnost* päästivät nopeasti valloilleen patoutuneet voimat, jotka aikaisemmin olivat olleet näkymättömissä totalitaarisen hallinnon julkisivun takana. Neuvostoliiton kansalaiset alkoivat vaatia itselleen aikaisempaa laajempia kansalaisoikeuksia. Neuvostoliiton osavaltiot vaativat itsenäisempää asemaa Moskovaan nähden. Baltian maat halusivat kokonaan irtaantua Neuvostoliitosta.

Neuvostoliiton ulkoministeriön edustajan lausunto, että Itä-Euroopan socialistiset maat voivat itse päättää omasta talousjärjestelmän mallistaan, mursi muutoksen pidäkkeet. Kun Brežnevin oppi toisten socialististen maiden kansojen »veljellisestä auttamisesta» imperialismiin vastaisessa taistelussa oli hylätty, itäisen Keski-Euroopan maat irtaantuivat nopeasti Moskovan otteesta. Vallankumous Itä-Euroopassa oli alkanut.

Perestroikaa ja *glasnostia* käynnistäessään Gorbatshevillä ei ilmeisesti ollut realistista käsitystä, kuinka massiivisia olivat totalitaarisen hallinnon julkisivun peittämät patoutuneet muutosvoimat. Mutta länsimaiset yhteiskuntatieteilijätäkään eivät osanneet ennakoita Itä-Euroopan vallankumouksen nopeutta ja mittasuhteita.

Tuskin kukaan Gorbatshevin noustessa valtaan osasi arvata, että seitsemän vuotta myöhemmin Neuvostoliittoa ja Itä-Saksaa ei enää ole olemassa. Myöskin Keskinäisen taloudellisen avun neuvosto (SEV) ja Varsovan liitto on lakkautettu. Itäisen Keski-Euroopan maissa on länsieurooppalaista tyyppiä olevat monipuolueparlamentit, joiden päiväjärjestyksen tärkeimpiä kysymyksiä ovat parlamentaarisen demokratian periaatteiden kirjaaminen maiden uusiin perustuslakeihin, tuotantovälineiden yksityistäminen ja sosialistisesta komentotaloudesta markkinatalouteen siirtyminen.

Meitä yhteiskuntatieteilijöitä on parin viime vuoden aikana moitittu siitä, ettemme osanneet etukäteen ennustaa vuosien 1989—91 Itä-Euroopan vallankumousta. Poliitikka-lehden tässä numerossa *Max Jakobson* arvioi lyhytnäköisyytemme syitä. Jakobsonin mukaan uskoimme totalitaaristen valtarakenteiden olevan haavoittumattomia. Laskimme ohjuksia, mutta emme ottaneet huomioon *Lech Walesan*, *Andrei Saharovin* ja *Vaclav Havelin* kaltaisten ihmisten sanoman vaikutusta. Aliarvioimme kansallistunteen merkityksen samoin kuin nykyaikaisten sähköisten tiedotusvälineiden vaikutuksen Itä-Euroopan maiden kansalaismielialoihin.

Mutta vanhojen virhearviointien korjaaminen ei sittenkään tee yhteiskuntatieteilijöistä kaikkikietäviä tulevaisuuden ennustajia. Tulevaisuus on avoin. Asiat voivat kehittyä useisiin vaihtoehtoihin suuntiin. Siksi tulevaisuus on verhon takana myös yhteiskuntatieteilijälle, eikä yhteiskuntatieteilijältä voida odottaa tulevaisuuden täydellistä ennustamista.

Itä-Euroopan vallankumous on aloittanut uuden aikakauden Euroopassa ja maailmassa. Kamppailu sosialistisen komentotalouden ja kapitalistisen markkinatalouden välillä näyttää päättyneen markkinatalouden voittoon. Niin ikään demokraattinen avoin yhteiskunta näyttää saaneen selkävoiton totalitaarisesta suljetusta yhteiskunnasta.

Vuoden 1975 ETYK-kokouksen päätösasiakirjan perusajatuksena oli laatia pelisäännöt kahteen eri leiriin jakautuneen Euroopan maiden keskinäiselle rauhanomaiselle kanssakäymiselle.

ETYK:in Pariisin-asiakirja vuodelta 1990 sen sijaan on kirjoitettu liberalismiin, pluralistisen demokratian ja markkinatalouden hengessä. Asiakirja haluaa turvata yksilöiden perusoikeudet liian vahvaa valtiovaltaa vastaan.

Itä-Euroopan vallankumous on tuonut uusia virikkeitä historianfilosofiseen keskusteluun sekä keskusteluun talousjärjestelmän ja poliittisen järjestelmän keskinäisestä suhteesta. Kesällä 1989 amerikkaisen *Francis Fukuyaman* artikkeli »Historian loppu» synnytti vilkkaan keskustelun. Fukuyaman mukaan tällä vuosisadalla on nähty monia yllättäviä muutoksia. Vuosisata alkoi liberalistisen pluralismin perintein, mutta ensimmäisen maailmansodan jälkeen sen haastajaksi nousi sosialismi. Jonkin aikaa jopa näytti siltä, että nuo kaksi suuntausta ovat yhtä elinvoimaisia yhteiskuntajärjestelmiä. Poliittikan alueella tämän ajattelutavan seurauksena oli liennytyt. Yhteiskuntatieteiden puolella tuon ajan uskomukset paketoitiin konvergenssiteoriaksi, jonka mukaan kapitalistiseen ja sosialistiseen järjestelmään tulee taloudellisen kasvun ja tieteellis-teknisen kehityksen seurauksena yhä enemmän samankaltaisia piirteitä. Demokratiateorioiden alueella alettiin puhua erikseen pluralistisesta demokratiasta ja sosialistisesta demokratiasta.

Viime vuosina olemme Fukuyaman mukaan kuitenkin voineet nähdä »taloudellisen ja poliittisen liberalismiin häpeämättömän voiton». Fukuyaman mukaan läntisten aatteiden voitto on lopullinen ja se merkitsee historiallisen kehityksen loppua, koska enää ei tule olemaan toistensa kanssa kilpailevia järjestelmiä ja oppeja.

Fukuyaman oppi on yhtäältä naiivin amerikkalainen ja toisaalta se edustaa sellaista historismia, jonka mukaan historiallisella kehityksellä on jokin korkein päämäärä.

Finalistisesta historianfilosofiasta löytyy toki myös sosialistinen variaatio. 1970-luvulla monet suomalaiset marxilaiset filosofitkin olivat sitä mieltä, että siirtyminen sosialismista kapitalismiin on mahdotonta, koska sosialismi on kapitalismia huomattavasti kehittyneempi yhteiskuntamuoto.

Esseessään »Huomisen Eurooppaan» *Ralf Dahrendorf* torjuu jyrkästi fukuyamalaisen historismin. Dahrendorfin mukaan ihmisyyhteiskuntien tulevaisuus on avoin. Ei ole olemassa vain yhtä tai muutamaa valmista »järjestelmää», joita politiikassa ja taloudessa voidaan toteuttaa. On olemassa lukematon määrä erilaisia aitoja vaihtoehtoja, joista kulloinkin voidaan tehdä valintoja. Eri kansat saattavat tehdä toisistaan poikkeavia valintoja, ja eri aikakausina saatetaan tehdä toisistaan poikkeavia valintoja. Tämän takia tulevaisuus on avoin. Me emme kykene tekemään täydellisiä ennusteita tulevasta kehityksestä, eikä ole olemassa mitään »järjestelmää», joka olisi kehityksen päämäärä.

Charles E. Lindblom on analysoinut talousjärjestelmän ja poliittisen järjestelmän suhteita. Hänen mukaansa pluralistisia demokratioita on ainakin toistaiseksi löytynyt vain markkinatalouksista, mutta toisaalta monissa markkinatalousyhteiskunnissa on autoritaarinen hallitsemistapa. Ainakin tähän asti kaikissa sosialistisissa talouksissa on ollut sosialistisen tai kommunistisen puolueen hegemoniaan perustuva autoritaarinen hallitsemistapa.

Mistä Itä-Euroopan vallankumouksessa nyt siis on kysymys? Saiko se käyntivoimansa sosialistisen komentotalouden luutuneisuudesta vai totalitaarisen hallinnan repressiosta? Vallankumouksille on yleensä tyypillistä, että vallankumouksellisia yhdistää lähinnä halu päästä eroon vanhasta järjestelmästä. Sen sijaan käsitykset siitä, mitä halutaan tilalle, hajaantuvat.

Näin on varmaan nykyisessä Itä-Euroopan vallankumouksessakin. Ylhäältä aloitettu *perestroika* ja *glasnost* avasivat portit kritiikille ja kansalaistoiminnalle. Monet halusivat päästä eroon totalitaarisesta yhden puolueen hallinnasta. Elintason lasku lisäsi tyytymättömyyttä. Monet kansalliset ryhmät halusivat päästä kokonaan irti Neuvostoliitosta tai ainakin halusivat lisää kansallista itsemääräämisoikeutta. Itäisen Keski-Euroopan maissa väestön enemmistö halusi muuttaa sekä talousjärjestelmää että poliittista järjestelmää ja irrottautua Moskovan otteesta.

Mutta kansalaisten toiveet ovat myös peräti ristiriitaisia. *Jukka Gronowin* jäljempänä seuraavan artikkelin mukaan Neuvostoliitossa viime vuosina tehdyt mielipidetiedustelut kertoivat, että ihmiset suhtautuivat myönteisesti markkinatalouteen, mutta paljon kielteisemmin yritysten yksityistämiseen. Neuvostokansalaiset siis olisivat halunneet tehdä työtä sosialismissa ja käydä ostoksilla kapitalismissa.

Kehityksessä on mukana paljon sattumanvaraisuutta, ja tulevaisuutta on vaikea ennustaa. Itsenäisten valtioiden yhteisön (IVY) perustaminen romahtaneen Neuvostoliiton tilalle perustuu enemmänkin haluun päästä irti vanhasta kuin täsmälliseen suunnitelmaan tulevasta poliittisesta järjestelmästä. IVY syntyi vuodenvaihteessa hyvin improvisoidusti. Kun Ukrainan presidentti *Leonid Kravtshuk* kieltäytyi jatkamasta neuvotteluja Gorbatshovin ajamasta valtioliitosta, Venäjän, Ukrainan ja Valko-Venäjän presidentit sopivat päivässä uuden Itsenäisten valtioiden yhteisön perustamisesta. Se oli lopullinen kuolinisku Neuvostoliitolle.

Presidentti Gorbatschov vahvisti hautajaisilmoituksen joulupäivänä 1991 ilmoittamalla omasta erostaan. Sen jälkeen ei ollut enää mitään Neuvostoliiton nimissä toimivaa poliittista instituutiota.

Vähän myöhemmin IVY:yn liittyivät paremman vaihtoehdon puutteessa kaikki muutkin entiset neuvostotasavallat lukuun ottamatta Baltian maita, jotka jo olivat läheneet omille teilleen, ja Gruusiaa, jonka poliittiset (sotilaalliset) johtajat eivät sisäisen sekasorron melskeessä ennätä ajatella ulkopolitiikan kysymyksiä.

IVY:llä ei kuitenkaan ole mitään ylikansallisia instituutioita sen paremmin kuin selkeitä toimintatavoitteitakaan. On mahdollista, että se vakiinnuttaa asemansa entisten neuvostotasavaltojen yhteistyöorganisaationa, mutta se saattaa myös nopeasti kokea saman kohtalon kuin Neuvostoliitto.

Sekä markkinatalouden että poliittisen demokratian rakentaminen tulee olemaan ongelmallista entisen Neuvostoliiton ja itäisen Keski-Euroopan alueella. Perusongelma on siinä, että vallankumous hajottaa vanhat taloudelliset ja poliittiset rakenteet, mutta meillä ei ole mitään takeita siitä, että niiden tilanne syntyy hyvin toimivia uusia rakenteita. Ellei uusia toimivia rakenteita synny, tuloksena on yhteiskunnallinen disintegraatio eli taloudellinen ja poliittinen sekasorto sekä mahdollisesti myös kulttuurinen arvo- ja motivaatiokriisi. Sen paremmin talousjärjestelmä kuin poliittinen järjestelmäkään ei toimi, ellei ole olemassa edes kohtuullisessa määrin hyväksytyä talousjärjestelmän ja poliittisen järjestelmän regiimiä.

Näköalat sekä toimivan markkinatalouden että poliittisen demokratian rakentamiseksi näyttävät Baltiassa ja itäisen Keski-Euroopan maissa olevan paremmat kuin IVY-maissa. Useimmilla IVY-mailla tulee olemaan vakavia ongelmia toimivan mark-

kinatalouden rakentamisessa. Ne tulevat luultavasti pitkään pysymään taloudellisesti kehitysmaiden tasolla. Kun taloudelliset ongelmat jatkuvat, saattaa valtaan nousta sellaisia poliittisia johtajia, joiden mielestä sekasorron ja kaaoksen perimmäisenä syynä on liiallinen demokratia. Tässä vaiheessa on ennenaikaista väittää, että pluralistinen, avoin demokratia olisi Itä-Euroopassa perusteellisesti syrjäyttänyt suljetun, totalitaarisen hallitsemistavan.

HEIKKI PALOHEIMO